ΝΕΛΛΗ ΨΑΡΡΟΥ*

# Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ**

Το άρθρο εξετάζει την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, επιχειρεί να κατανοήσει το νόημα και την ουσία της πολιτικής ολοκλήρωσης της Ε.Ε., συνεισφέροντας σε μια έντονη και ενδιαφέρουσα συζήτηση –έντονη γιατί συχνά εμπλέκει τις πολιτικές απόψεις και ιδεολογίες των συμμετεχόντων σε αυτή ή, τουλάχιστον, τις ελπίδες και προσδοκίες τους, αλλά και ενδιαφέρουσα γιατί αφορά τις σύγχρονες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που επηρεάζουν καθημερινά τους πολίτες των κρατών-μελών της Ε.Ε. και το μέλλον τους. Το άρθρο υποστηρίζει ότι η Ε.Ε. τείνει να εξελιχτεί σταδιακά σε ένα κράτος, και μάλιστα εθνικό κράτος, και ότι οι φορείς των πολιτικών ιδεολογιών στην Ευρώπη έχουν εμπλακεί, μάλλον ασυνείδητα, σε ένα «χτίσιμο της Ευρώπης» με έναν μάλλον εθνικιστικό τρόπο. Η επιχειρηματολογία χρησιμοποιεί τις κλασικές θεωρίες για τον εθνικισμό, τη συγκριτική πολιτική ανάλυση αλλά και την ανάλυση λόγου.

Το άρθρο αυτό αναφέρεται στη λεγόμενη «πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης». Το ζήτημα αυτό δεν είναι καινούργιο· απεναντίας, οι αναφορές και συζητήσεις σχετικά με την πολιτική ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) βρίσκονται στο προσκήνιο ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και, μάλιστα, διεξάγονται σε όλα τα επίπεδα (πολιτικό, δημοσιογραφικό, ακαδημαϊκό). Όμως, με αφορμή την Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση (ΟΝΕ) που

* Η Νέλλη Ψαρρού είναι διδάκτωρ Συγκριτικής Πολιτικής Ανάλυσης του Πανεπιστημίου LSE, και διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

** Το άρθρο βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάσθηκε στο συνέδριο *Ελληνική πολιτική και κοινωνία: μετασχηματισμοί στην εποχή της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, που διοργάνωσαν το ΕΚΚΕ και η ΕΕΠΕ στις 12-14 Φεβρουαρίου 2003 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η εισήγηση είχε τίτλο «Η πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης: το εθνικιστικό πρόταγμα και η δημιουργία εθνικού κράτους».

πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 2002, οι εξαγγελίες για μια επερχόμενη πολιτική ολοκλήρωση και για την ανάγκη πραγματοποίησής της εντάθηκαν. Έτσι εγείρεται το ερώτημα: σε τι συνίσταται αυτή η «ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση», δεδομένου ότι η Ε.Ε. έχει ενοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό σε πολλούς και εξόχως σημαντικούς τομείς;

Όπως θα υποστηριχτεί, η πολιτική ολοκλήρωση της Ε.Ε. πραγματοποιείται στη βάση της δημιουργίας μιας ενιαίας πολιτικής οντότητας, δηλαδή στη βάση ενός κεντρικού συστήματος σχεδιασμού της οικονομίας, της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, και της κοινωνικής οργάνωσης. Επιπλέον, και για τον σκοπό αυτό, εμπεριέχει το ζητούμενο της επίτευξης κοινωνικής συνοχής αλλά και της άντλησης νομιμοποίησης μέσω της ανάδειξης μιας ενιαίας υπερεθνικής «ευρωπαϊκής ταυτότητας» που, όμως, συντελείται στα πρότυπα των υπαρχουσών εθνικών ταυτοτήτων. Με αυτή την έννοια, η πολιτική ολοκλήρωση της Ε.Ε. ακολουθεί μια εθνικιστική πορεία που στοχεύει στην ενότητα του «πολιτικού» και του «λαϊκού» σε μια οντότητα, στα πρότυπα του «έθνους-κράτους». Στο σύντομο κείμενο που ακολουθεί θα επιχειρηθεί η υποστήριξη του επιχειρήματος ακολουθώντας τη συνολική ανάλυση και συσχέτιση των στοιχείων που αφορούν στην ιστορική θέσμιση της Ε.Ε. και στις σύγχρονες πολιτικές τάσεις μέσω της ιστορικής κοινωνιολογίας, της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης και της ανάλυσης λόγου που είναι απαραίτητες για την πολυδιάστατη προσέγγιση της έννοιας του εθνικισμού και του συσχετισμού της με τις τρέχουσες πολιτικές διεργασίες και τάσεις. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο ζήτημα της ανάδειξης μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας» η οποία είναι θεμελιώδης για την ύπαρξη ενός έθνους.

## 1. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η Ε.Ε. έχει τις ρίζες της σε μια συλλογική προσπάθεια να αποφευχθούν μελλοντικοί πόλεμοι μεταξύ των κρατών της Ευρώπης, αλλά και να ανασυγκροτηθεί η Ευρώπη και να διασφαλιστούν τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα μέσω της ισχυροποίησης που συνεπικουρεί μια στενή συνεργασία.[1] Αρχικά, τα βήματα ήταν συγκρατη-

1. Ο M. Spiering, στο άρθρο του «National Identity and European Unity», στο

μένα και επικεντρώνονταν στην οικονομική συνεργασία (ΕΟΚ), όμως στη συνέχεια έγιναν προσπάθειες για μια ευρύτερη και βαθύτερη ενοποίηση. Αν ακολουθήσουμε τα βήματα αυτά και φτάσουμε στην τελευταία δεκαετία θα δούμε ότι η ενοποίηση έχει γίνει πραγματικότητα σε αρκετούς τομείς της κοινωνικής και πολιτικής δραστηριότητας ενώ είναι σχεδόν πλήρης στον πολύ σημαντικό τομέα της οικονομίας. Στην πραγματικότητα, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. έχουν πλέον εκχωρήσει πολλές από τις αρμοδιότητές τους στην Ένωση και ο σχεδιασμός σημαντικών πολιτικών γίνεται τώρα σε κεντρικό επίπεδο από τα θεσμικά όργανά της. Ας δούμε εν συντομία τους σημαντικότερους τομείς όπου κατά την τελευταία δεκαετία υπάρχει ή προτείνεται κεντρικός σχεδιασμός και οργάνωση.

Ξεκινώντας από τον τομέα της οικονομίας, διαπιστώνεται ότι πρόκειται για τον τομέα με τη μεγαλύτερη δυνατή σύγκλιση των επιμέρους κρατικών πολιτικών. Οι πολιτικές αυτές συντείνουν στη δημιουργία μιας ενιαίας και ελεύθερης οικονομίας της αγοράς: για παράδειγμα, οι χώρες της Ε.Ε. έχουν περιορίσει τα προστατευτικά μέτρα των εγχώριων οικονομιών (π.χ. δασμούς, επιδοτήσεις) με κριτήριο τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των οικονομιών τους, ενώ στον τομέα της φορολογίας επικρατεί η τάση σύγκλισης των συστημάτων που εφαρμόζονται. Επιπλέον, από τον Ιανουάριο του 2002 έχει γίνει και το καθοριστικό βήμα της νομισματικής ενοποίησης και του χρηματοοικονομικού σχεδιασμού της Ε.Ε. των 15 από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για όλες σχεδόν τις χώρες – με την εξαίρεση της Βρετανίας, της Σουηδίας και της Δανίας, χώρες που επέλεξαν να μη συμμετάσχουν σε αυτή τη φάση της οικονομικής ενοποίησης. Έχει δημιουργηθεί, λοιπόν, στην Ευρωπαϊκή Ένωση ένα κεντρικό σύστημα σχεδιασμού της οικονομίας.

Ομογενοποίηση έχει επέλθει και σε άλλους τομείς μέσω πληθώ-

---

M.J. Wintle (επιμ.), *Culture and Identity in Europe*, Avebury, Aldershot 1996, αναφέρεται διεξοδικά στις δύο «σχολές» απόψεων σχετικά με τα κίνητρα της σύστασης της ΕΟΚ. Η μία πρεσβεύει ότι η σύστασή της ξεκίνησε από κάποιους ιδεαλιστές που θεώρησαν τον εθνικισμό και το εθνικό κράτος ως τον βασικό υπαίτιο για τα δεινά και τους πολέμους που έπληξαν την Ευρώπη στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με αυτούς, η λύση θα βρισκόταν σε μια Ευρώπη που θα ενοποιούσε τους λαούς και θα έθετε σε δεύτερη μοίρα τις επιμέρους εθνικές διαφοροποιήσεις. Η άλλη θεωρεί ότι η αλλαγή που συντελέστηκε δεν είναι ποιοτικά μεγάλη, υπό την έννοια ότι η ΕΟΚ δημιουργήθηκε για να διασφαλιστούν τα συμφέροντα των επιμέρους κρατών, που βρίσκονταν σε ιδιαίτερα δεινή οικονομική και πολιτική θέση. Βλ. σχετικά M. Spiering, ό.π., σ. 100.

ρας νομικών ρυθμίσεων, ειδικότερα στα ζητήματα των κοινωνικών ελευθεριών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά και της ασφάλειας, της μετανάστευσης, κλπ. Ταυτοχρόνως, εκτός από τους τομείς όπου έχει επιτευχθεί η σύγκλιση, υπάρχουν μια σειρά από θέματα που θεωρούνται άμεσες προτεραιότητες της Ε.Ε. κατά την τελευταία δεκαετία και στα οποία έχουν ήδη ξεκινήσει οι προσπάθειες για επίτευξη σύγκλισης. Είναι θέματα της λεγόμενης «υψηλής πολιτικής» και αναφέρονται στη δημιουργία ευρωπαϊκού Συντάγματος, αστυνομίας και στρατού, αλλά και κοινής εξωτερικής πολιτικής. Οι διαδικασίες και διαβουλεύσεις για τη σύνταξη και θέσπιση του Συντάγματος, παρ' όλες τις αρχικές διαφωνίες, συνεχίστηκαν καταλήγοντας σε μια πρώτη συμφωνία (Ιούνιος 2004). Επίσης, η αστυνομία (Eurocorps) έχει ήδη συσταθεί, ενώ μένει να αποσαφηνιστούν τα όρια της δικαιοδοσίας της. Τέλος, επιτακτική θεωρείται η ύπαρξη ενιαίας εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε. αλλά και η αυτονομημένη στρατιωτική παρουσία της –ειδικότερα μετά τις εξελίξεις στο Κοσσυφοπέδιο και, πρόσφατα, στο Ιράκ. Μάλιστα, όταν δεν επιτυγχάνεται η επιθυμητή συμβιβαστική λύση ούτως ώστε να διευθετηθούν αυτά τα ζητήματα, θεωρείται και εκφέρεται στον δημόσιο λόγο ότι η Ε.Ε. «περνά κρίση», ότι κινδυνεύει η ενότητά της και ότι δεν μπορεί να ισχυροποιηθεί και να διαδραματίσει τον «διεθνή ρόλο που της αρμόζει».

Από την άλλη, υπάρχει η συζήτηση αλλά και το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη λεγόμενη «ευρωπαϊκή ταυτότητα», την «ευρωπαϊκή συνείδηση», τον «ευρωπαϊκό πολιτισμό», κλπ. Συγκεκριμένα, εκτός του θεωρητικού ενδιαφέροντος που μπορεί να έχει μια τέτοια συζήτηση, παρατηρείται και μια *τάση ανάδειξης* ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου όσον αφορά στην ιστορία, στην πολιτιστική κληρονομιά, στην κουλτούρα· υπάρχει δηλαδή σαφής προσπάθεια ανάδειξης μιας κοινής «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Αυτή η τάση άλλοτε φαίνεται ως ασυνείδητη διαδικασία και άλλοτε παίρνει τη μορφή συστηματικής προσπάθειας. Όμως, πριν προβούμε στην ανάλυση αυτής της διαδικασίας, θα πρέπει να επικεντρώσουμε στα στοιχεία που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μια τάση ανάδειξης μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Από πού, λοιπόν, προκύπτει αυτό το συμπέρασμα;

## 2. ΤΑΣΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Τα βασικά στοιχεία που προέκυψαν από τη σχετική έρευνα αναφέρονται σε τρία επίπεδα: στο επίπεδο της ακαδημαϊκής έρευνας, στο επίπεδο των ρητορικών αναφορών και δηλώσεων των επίσημων φορέων της Ε.Ε., και στο επίπεδο των προγραμμάτων που έχει υιοθετήσει, εκπονήσει και χρηματοδοτεί η Ε.Ε. σε θέματα σχετικά με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Τα στοιχεία που θα παρουσιαστούν εδώ δεν είναι εξαντλητικά (λόγω του όγκου τους) αλλά ενδεικτικά· θα επικεντρωθούμε δε περισσότερο στο τρίτο επίπεδο, καθώς είναι το λιγότερο προφανές.

### α. Η ακαδημαϊκή συζήτηση

Στο επίπεδο της ακαδημαϊκής έρευνας και συζήτησης παρατηρούμε, κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, την ύπαρξη σημαντικού αριθμού βιβλίων, άρθρων και συνεδρίων που έχουν είτε ως βασική είτε ως συμπληρωματική θεματολογία το ερώτημα αν υπάρχει ή αν μπορεί να υπάρξει μια «ευρωπαϊκή ταυτότητα». Δηλαδή, είτε ο σκοπός της ακαδημαϊκής έρευνας που παρουσιάζεται έχει αυτό το αντικείμενο (συνήθως στα άρθρα), είτε κάποιο παρεμφερές ή γενικότερο που εμπεριέχει την «ευρωπαϊκή ταυτότητα» ως κεφάλαιο ή επιμέρους θεματική (κυρίως στα βιβλία και συνέδρια). Θα ήταν άσκοπο εδώ να αναφέρουμε τα σχετικά άρθρα, σε περιοδικά ή συλλογικές εκδόσεις, καθώς είναι πάρα πολλά.[2] Επίσης πολλά είναι και τα βιβλία που έχουν εκδοθεί και αφορούν στην Ευρώπη και, αρκετές φορές, περιέχουν κάποιο κεφάλαιο σχετικά με την «ευρωπαϊκή ταυτότητα», αλλά και βιβλία που αφορούν μια γενικότερη σύγχρονη θεματική (π.χ. παγκοσμιοποίηση) και αφιερώνουν κάποιο κεφάλαιο στο μέλλον της Ε.Ε. και στην «ευρωπαϊκή συνείδηση».[3] Τέλος, έχουν διοργανωθεί συνέδρια, εκδηλώσεις

2. Ενδεικτικά αναφέρουμε μόνο μερικά από αυτά: J. Habermas, «Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe», *Praxis International*, τόμ. 12, τχ. 1, 1992· M. Deflem - F.C. Pampel, «The Myth of Postnational Identity: Popular Support for European Unification», *Social Forces*, The University of North Carolina Press, τόμ. 75, τχ. 1, Σεπτέμβριος 1996, σ. 119-143· P. Schlesinger, «Europeaness: A New Cultural Battlefield?», *Innovation*, τόμ. 5, τχ. 1, 1992· E. Hobsbawm, «Ethnicity and Nationalism in Europe Today», στο G. Balakristan (επιμ.), *Mapping the Nation*, Verso & New Left Review, Λονδίνο 1996.

3. Σχετικά βιβλία και συλλογές: K. Benda-Beckman - M. Verkuyten (επιμ.),

και συζητήσεις που είτε έχουν ως επίκεντρό τους την Ε.Ε. και την «ευρωπαϊκή» συνείδηση και ταυτότητα είτε εμπεριέχουν ενότητες με αυτή τη θεματική.[4]

Προκειμένου να αντιληφθούμε τη σημασία της σχετικής αρθρογραφίας θα πρέπει να επισημανθεί και ένα σημαντικό στοιχείο που αφορά στο περιεχόμενό της. Ανεξαρτήτως του επιχειρήματος που αναπτύσσεται γύρω από το ερώτημα αν δύναται να υπάρξει ταύτιση των πολιτών με την «Ευρώπη», η προσέγγιση της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» γίνεται με όρους «εθνικής» ταυτότητας. Δηλαδή, τα επιμέρους στοιχεία που εξετάζει κάθε αναλυτής προκειμένου να συναγάγει τα σχετικά συμπεράσματα είναι στοιχεία που εντάσσονται στο μοντέλο της εθνικής ταυτότητας, στοιχεία που την ορίζουν και την προσδιορίζουν. Εξετάζεται, δηλαδή, αν και σε ποιο βαθμό είναι εφικτό οι πολίτες της Ε.Ε. να έχουν ή να αισθάνονται ότι έχουν κοινές μνήμες, σύμβολα, παραδόσεις, αξίες και, επίσης, σε ποιο βαθμό μπορεί η κοινή τους «ευρωπαϊκή ταυτότητα» να υπερκεράσει τις επιμέρους εθνικές και να κυριαρχήσει. Ο Smith, για παράδειγμα, εξετάζοντας το ερώτημα της «ευρωπαϊκής ταυτότητας», θέτει το κλασικό πατριωτικό/εθνικιστικό ερώτημα «Ποιος θα πεθάνει για την Ευρώπη;» –στο οποίο απαντά αρνητικά– για να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει υπερεθνική ταύτιση σε ευρωπαϊκό επίπεδο.[5] Το στοιχείο αυτό του πατριωτισμού που θέτει ως το υπέρτατο κριτήριο «ευρωπαϊκής ταυτότητας» είναι το ίδιο κριτήριο που ισχύει για την εθνική ταύτιση. Από μια διαφορετική οπτική

---

*Nationalism, Ethnicity and Cultural Identity in Europe*, Ercomer, Utrecht University 1995· G. Delanty, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Macmillan, Λονδίνο 1995· P. Gowan (επιμ.), *The Question of Europe*, Verso, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1997· Jenkins - Sofos (επιμ.), *Nation and Identity in Contemporary Europe*, Routledge, Λονδίνο 1996· C. Kupchan, *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Cornwell University Press, Ithaca-Λονδίνο 1995· M.J. Wintle (επιμ.), *Culture and Identity in Europe*, ό.π. Βιβλία γενικότερου περιεχομένου με σχετικά κεφάλαια: U. Beck, *What Is Globalization?*, Polity Press, Cambridge 1999 [ελληνική έκδοση, Καστανιώτης 1999], κεφ. 6· M. Castells, *The Information Age, Vol. III: End of Millenium*, 2η έκδ. (1η έκδ., 1996), Blackwell, Oxford 2000, κεφ. 5· P. Hirst - G. Thompson, *Globalization in Question*, 2η έκδ. (1η έκδ., 1996), Polity Press, Cambridge 1999 [ελληνική έκδοση, Παπαζήσης, 2000], κεφ. 8· A.D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 1995, κεφ. 5.

4. Μια απλή αναδρομή μέσω του διαδικτύου θα αναδείξει πληθώρα τέτοιων συνεδρίων και εκδηλώσεων.

5. A.D. Smith, *ό.π.*, σ. 139.

γωνία, ο Castells υποστηρίζει ότι για να μπορέσει η Ε.Ε. να αποκτήσει συνοχή και να είναι βιώσιμη για τους πολίτες της μακροπρόθεσμα θα πρέπει απαραιτήτως να υπάρξει ενιαία ταυτότητα των πολιτών και πολιτισμική «ενοποίηση» των κοινωνιών που την απαρτίζουν. Υποστηρίζει, δηλαδή, ότι μια οικονομική και διοικητική ενοποίηση των κρατών δεν μπορεί να επιβιώσει μέσα στον χρόνο χωρίς τη συναισθηματική ταύτιση των επιμέρους εθνών.[6]

### β. Η πολιτική ρητορική

Το δεύτερο επίπεδο της ανάλυσής μας επικεντρώνεται στις ρητορικές αναφορές των επίσημων φορέων πολιτικού λόγου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή τόσο των πολιτικών που την εκπροσωπούν άμεσα (π.χ. ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή του Κοινοβουλίου) όσο και των πολιτικών που την εκπροσωπούν έμμεσα (δηλαδή των εθνικών αντιπροσώπων των κρατών-μελών). Από την ανάλυση των λόγων και προγραμματικών δηλώσεων των επίσημων πολιτικών εκπροσώπων της Ε.Ε. προκύπτει η συχνή τους αναφορά σε μια κοινή «ευρωπαϊκή ταυτότητα», πολιτισμό, παρελθόν αλλά και μέλλον, και μάλιστα ως κάτι το αυτονόητο αλλά και με τρόπο που συχνά θυμίζει πολιτικούς όταν απευθύνονται στο εσωτερικό της χώρας τους.

Τα σχετικά παραδείγματα είναι πολλά. Για παράδειγμα, ο πρώην πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Romano Prodi σε μια σειρά ομιλιών του το διάστημα 2001-2002 έχει αναφερθεί στις αξίες της ανοχής και του σεβασμού ως «ευρωπαϊκή κληρονομιά»,[7] στην πόλη Bruges του Βελγίου ως «ένα κόσμημα της ευρωπαϊκής κουλτούρας και ιστορίας»,[8] κλπ. Παρομοίως ο G. Verheugen, Επίτροπος υπεύθυνος για τη διεύρυνση, εξέφρασε σε ομιλία του την άποψη ότι δεν μπορεί κανείς να είναι Γερμανός, Έλληνας κλπ. χωρίς καταρχάς να είναι Ευρωπαίος και τόνισε ότι «χάρη στην ευρωπαϊκή ενοποίηση,

6. M. Castells, *ό.π.*, σ. 359- 365.

7. Ομιλία του R. Prodi στο Instituto de Espana (Ισπανία), στις 7/2/2002 με τίτλο «The Past and Future of European Integration». Βλ. ιστοσελίδα http://europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=SPEECH/02/51%7C0%7CRAPID&lg=EN&display=.

8. Ομιλία του R. Prodi στο College of Europe (Bruges), στις 12/11/2001 με τίτλο «An Enlarged and more Unified Europe». Βλ. ιστοσελίδα http://europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=SPEECH/01/528%7C0%7CRAPID&lg=EN.

οι χώρες της Ευρώπης που αναμείχθηκαν σε αυτή την πορεία αρχίζουν να απολαμβάνουν μια ευημερία βασισμένη σε *κοινές αξίες*» (πρόσθετη έμφαση).[9] Ένα ακόμη παράδειγμα είναι ότι, με αφορμή την «ευρωπαϊκή δύναμη ταχείας δράσης», πολλοί πολιτικοί, όπως συγκεκριμένα ο βέλγος υπουργός Εξωτερικών Louis Michel,[10] θεώρησαν την ευρωπαϊκή στρατιωτική παρουσία εξόχως σημαντική και επιβεβλημένη για την ευρωπαϊκή ενότητα και συνοχή. Δεν είναι σκόπιμο να επεκταθούμε περισσότερο σε αυτά τα στοιχεία διότι τα παραδείγματα αναφορών στην ευρωπαϊκή ενότητα, συνείδηση, πολιτισμό κλπ. είναι συνεχή και εύκολα προσβάσιμα είτε από τις εφημερίδες είτε από τις επίσημες ιστοσελίδες της Ε.Ε.

### γ. Προγράμματα και πρωτοβουλίες στην Ε.Ε.

Περνώντας στο τρίτο επίπεδο, πολύ σημαντικά και ενδεικτικά στοιχεία αποτελούν τα διάφορα προγράμματα, δραστηριότητες και έρευνες που έχουν σχεδιαστεί ή υιοθετηθεί από την Ε.Ε. και υλοποιούνται, ήδη, κυρίως επειδή καταδεικνύουν μια συστηματική προσπάθεια προς την κατεύθυνση της ανάδειξης και δημιουργίας ενός ενιαίου και ομοιογενούς «ευρωπαϊκού» πολιτισμικού χώρου. Θα ξεκινήσουμε με τα σημαντικότερα που αφορούν στα συγγράμματα ιστορίας της βασικής εκπαίδευσης. Σημαντικότερα γιατί, αφενός η ιστορία εκφράζει τις συλλογικές μνήμες των λαών, την πορεία τους και την ιδιαιτερότητά τους και, αφετέρου, η διδασκαλία της ιστορίας στα σχολεία μεταδίδει τις μνήμες αυτές μαζί με την ιστορική γνώση διαμορφώνοντας έτσι συνειδήσεις και επηρεάζοντας το παρόν και το μέλλον.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας πολλές ευρωπαϊκές χώρες (της Ε.Ε. αλλά και άλλες) προχώρησαν στη συγγραφή καινούριων βιβλίων Ιστορίας για τη βασική εκπαίδευση ακολουθώντας σε ορισμένο βαθμό τις σχετικές Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣτΕ).[11] Η ανάγνωση αυτών των Συστάσεων έχει με-

9. Ομιλία του Gunter Verheugen στο Charles University, Faculty of Social Sciences (Πράγα), 11 Απριλίου 2002, με τίτλο, «European integration is not about changing the past but about shaping the future». Βλ. ιστοσελίδα http://europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=SPEECH/02/147%7C0%7CRAPID&lg=EN&display=.

10. BBC News On Line, 14/12/2001.

11. Δεν πρόκειται για το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ε.Ε.· πρόκειται για θεσμό

γάλο ενδιαφέρον. Στη Σύσταση (2001)15,[12] για παράδειγμα, υπάρχει μια σειρά κατευθυντήριων αξόνων σχετικά με τις δημοκρατικές αξίες μιας προοδευτικής και αναπτυγμένης κοινωνίας. Αναφέρουν, μεταξύ άλλων, την ανάγκη τα ιστορικά βιβλία να προωθήσουν την αλληλοκατανόηση των λαών, την ανοχή, τον σεβασμό, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και αντιστοίχως να απομακρύνουν από το μίσος, την προκατάληψη, την ξενοφοβία, τον ρατσισμό, κλπ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον καυτηριασμό πρακτικών που οδηγούν στην παραπλάνηση και στην ψευδή ή επιλεκτική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων, ενώ τονίζεται ιδιαίτερα ότι τα καινούρια βιβλία πρέπει να γραφτούν με άξονα τον *σεβασμό στην ιστορική αλήθεια.*

Αυτοί είναι οι γενικοί κατευθυντήριοι άξονες για τα ιστορικά συγγράμματα. Όταν, όμως, στη συνέχεια αναφέρεται ειδικότερα στην Ευρώπη, το Συμβούλιο της Ευρώπης φαίνεται να έχει μια πολύ συγκεκριμένη άποψη για το ποια είναι η *ιστορική αλήθεια.* Σε παράρτημα στο τέλος της Σύστασης γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην ιδέα της Ευρώπης και στο πώς αυτή θα πρέπει να παρουσιαστεί στα βιβλία. Εκεί αναφέρεται ότι η διδασκαλία της Ιστορίας θα πρέπει «να αποτελεί μέρος μιας εκπαιδευτικής πολιτικής με άμεσο ρόλο στην πρόοδο των νέων, προωθώντας την ενεργή τους συμμετοχή στο χτίσιμο της Ευρώπης», πολιτικής που θα «ενθαρρύνει τη διδασκαλία περιόδων και εξελίξεων που έχουν μια προφανή ευρωπαϊκή διάσταση και, ειδικότερα, ιστορικών ή πολιτιστικών γεγονότων που υπογραμμίζουν τη συνειδητοποίηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας (αντί την "ευρωπαϊκή συνειδητότητα")».[13]

Επιπλέον, για την προώθηση της ευρωπαϊκής διάστασης στην Ιστορία η Σύσταση αυτή καλεί τους φορείς να λάβουν υπόψη το γενικότερο πρόγραμμα «Learning and Teaching about the History of Europe in the 20th Century» και να προωθήσουν τα εκπαιδευτικά συγγράμματά του. Το πρόγραμμα αυτό ορίζει ως έναν από τους

---

στα μέλη του οποίου συγκαταλέγονται και όλες οι χώρες-μέλη της Ε.Ε. οι οποίες έχουν αποδεχτεί την ευθύνη να προσαρμόζουν την εσωτερική νομοθεσία και τους κανονισμούς τους, ανάλογα φυσικά με τη δεσμευτικότητα των αποφάσεών του.

12. Η Σύσταση Rec(2001)15 του Συμβουλίου των Υπουργών σχετικά με τη διδασκαλία της ιστορίας στον 21ο αιώνα, που υιοθετήθηκε στις 31/10/2001 στο 771ο συμβούλιο [CM/Del/Dec(2001)771, appendix 8, item 7.1].

13. Βλ. Σύσταση Rec(2001)15, σ. 50, 51. Ως συνειδητότητα μεταφράζουμε τον αγγλικό όρο awareness (ενώ ως συνείδηση αποδίδεται ο όρος consciousness).

τρεις βασικούς του σκοπούς «την προώθηση της συνειδητοποίησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας» (οι άλλοι δύο σκοποί αναφέρονται στις γενικότερες δημοκρατικές αρχές και αξίες που αναφέραμε παραπάνω)· η αφετηρία δε αυτού του προγράμματος βρίσκεται σε μια απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1996 η οποία ρητώς αναφέρει ότι «η διδασκόμενη ύλη πρέπει να συμπεριλαμβάνει την ιστορία της Ευρώπης, των βασικών πολιτικών και οικονομικών γεγονότων, καθώς και των φιλοσοφικών και πολιτιστικών ρευμάτων που *έχουν δημιουργήσει την ευρωπαϊκή ταυτότητα*» (πρόσθετη έμφαση).[14]

Οι βασικοί σκοποί αυτού του προγράμματος αναφέρονται ρητά σε ένα σύγγραμμα που εκδόθηκε στα πλαίσιά του και το οποίο καλούνται οι αρμόδιοι φορείς να λάβουν υπόψη. Πρόκειται για το βιβλίο του Falk Pingel, *The European Home: Representations of 20th Century Europe in History Textbooks*, μια έρευνα πάνω στα υπάρχοντα ιστορικά βιβλία διαφόρων χωρών της Ευρώπης. Σε αυτό αναφέρονται αρχικά οι γενικότερες δημοκρατικές αξίες και σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές, καθώς και η σημασία της χρήσης νέων τεχνολογιών στη σύγχρονη εκπαίδευση· υπογραμμίζεται, όμως, ως σκοπός του βιβλίου η έρευνα σχετικά με την ύπαρξη της «ευρωπαϊκής ιδέας» στα σχολικά βιβλία και η διατύπωση συμπερασμάτων όσον αφορά στην προώθησή της. Ένα από τα συμπεράσματα της έρευνας *The European Home* –ο τίτλος της οποίας είναι ιδιαίτερα ενδεικτικός– είναι ότι τα ιστορικά βιβλία παρουσιάζουν τα εξής τρία προβλήματα στην παρουσίαση της ιδέας της Ευρώπης: πρώτον, ότι αυτή δεν είναι με σαφήνεια καθορισμένη και οριοθετημένη· δεύτερον, ότι αναφέρεται αποσπασματικά με αποτέλεσμα να λείπει η αίσθηση της συνέχειας· και τρίτον, ότι η «ευρωπαϊκή» ενοποίηση παρουσιάζεται μόνο ως μια οικονομική και πολιτική πρωτοβουλία που δεν αφορά την καθημερινή ζωή των πολιτών. Αντίστοιχα, το βιβλίο συστήνει τρόπους ώστε αυτά τα προβλήματα που προκαλούν τη μη «δημοφιλή» παρουσίαση της Ευρώπης να εξαλειφθούν (όπως, να εστιάσουν τα βιβλία στις περιόδους που ενισχύουν τη συνέχεια και ενότητα της Ευρώπης, κλπ.).

Τα παραπάνω στοιχεία δεν αποδεικνύουν ότι τα συγγράμματα

14. Αυτοί οι κατευθυντήριοι άξονες αναφέρονται στην εισαγωγή του βιβλίου του F. Pingel, *The European Home: Representations of 20th Century Europe in History Textbooks*, Council of Europe Publishing, 2000, και προέρχονται από τη Σύσταση 1283 του 1996, σ. 2.

Ιστορίας έχουν πράγματι αναθεωρηθεί έτσι ώστε να συντείνουν στη διαμόρφωση μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας», αλλά ότι υπάρχει μια συγκεκριμένη άποψη σχετικά με την Ευρώπη στην ευρωπαϊκή ελίτ και, επίσης, μια τάση ανάδειξης μιας κοινής «ευρωπαϊκής» συνείδησης και ταυτότητας. Βεβαίως, τα στοιχεία αυτά δεν προέρχονται από ένα επίσημο θεσμικό όργανο της Ε.Ε. και, συνεπώς, θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι δεν αποδεικνύουν τη σχέση της Ε.Ε. με αυτούς τους στόχους και διαδικασίες. Όμως, το παράδειγμα των Συστάσεων του ΣτΕ επιλέχτηκε ακριβώς για να τονίσει ότι οι σχετικές ιδέες και προγράμματα εντοπίζονται σε διάφορα επίπεδα της ευρωπαϊκής ελίτ, και όχι μόνο στην Ε.Ε. Άλλωστε, η σύνδεση των παραπάνω με την Ε.Ε. αποδεικνύεται από τη σχέση που αυτή έχει με το ΣτΕ. Εν συντομία να αναφέρουμε ότι οι αξίες και τα οράματα του ΣτΕ έχουν υιοθετηθεί σε μεγάλο βαθμό από τους θεσμούς και τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Το άρθρο 1 του καταστατικού του ΣτΕ ορίζει ότι «σκοπός του ΣτΕ είναι η επίτευξη μεγαλύτερης ενότητας ανάμεσα στα μέλη του»· σε ό,τι αφορά αυτόν τον σκοπό η Ε.Ε. και το ΣτΕ ταυτίζονται. Επιπλέον, το παράδειγμα της «ευρωπαϊκής σημαίας» αποδεικνύει και την ουσιαστικότερη συνεργασία τους. Η «ευρωπαϊκή σημαία» (ο κύκλος με τα χρυσά αστέρια σε μπλε φόντο) δημιουργήθηκε από το ΣτΕ το 1955 ως έμβλημα της Ευρώπης και «ένα σύμβολο με το οποίο οι κάτοικοί της θα μπορούσαν να ταυτιστούν». Στη συνέχεια το σύμβολο αυτό υιοθέτησε και η Ε.Ε., με την έγκριση του ΣτΕ, το 1986. Από τότε και στο εξής η σημαία αυτή αντιπροσωπεύει και τους δύο οργανισμούς και «έχει γίνει ένα σύμβολο *par excellence* της ενωμένης Ευρώπης και της ευρωπαϊκής ταυτότητας».[15] Αυτό το γεγονός έχει μεγάλη σημασία, ειδικά αν σκεφτεί κανείς ότι η σημαία, ως σύμβολο ενότητας και ταυτότητας, είναι το πρωταρχικό σύμβολο που χρησιμοποιούν τα έθνη και τα εθνικά κράτη στη νεωτερική εποχή.

Περνώντας σε σχετικές πρωτοβουλίες που έχουν ληφθεί άμεσα από τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε., ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρόγραμμα Culture 2000[16] το οποίο, με απόφαση του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου της Ε.Ε., είναι ο συνεχιστής σχετικών προγραμ-

15. Τα παραθέματα προέρχονται από την επίσημη ιστοσελίδα του ΣτΕ: http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/Flag.asp.

16. Απόφαση No 508/2000/ΕC του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (14 Φεβρουαρίου 2000) που επικυρώνει το πρόγραμμα Culture 2000 (http://europa.eu.int/infonet/library/e/5082000ce/en.htm).

μάτων που υπάρχουν από το 1996[17] και το μοναδικό και ενιαίο πλαίσιο υλοποίησης πολιτιστικών δραστηριοτήτων ως το 2004. Στην περιγραφή των στόχων του παρατηρούνται πολλές ομοιότητες με τις Συστάσεις για τα σχολικά βιβλία Ιστορίας, δηλαδή ο σεβασμός της πολιτισμικής ποικιλίας και η ανάγκη ανάπτυξης νέων μορφών πολιτιστικών εκφράσεων, με την παράλληλη υπογράμμιση της κοινής ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς. «Η κουλτούρα», αναφέρεται, «είναι ένα ουσιαστικό στοιχείο για την ευρωπαϊκή ενοποίηση», ένα στοιχείο τόσο σημαντικό που κρίνεται απαραίτητο να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα και συνέχεια των ευρωπαϊκών πολιτικών προς αυτή την κατεύθυνση. «Έτσι», συνεχίζει η περιγραφή του προγράμματος, «πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στις *κοινές* πολιτιστικές αξίες και ρίζες [των Ευρωπαίων] ως συστατικών στοιχείων της *ταυτότητάς* τους αλλά και της συμμετοχής τους σε μια κοινωνία βασισμένη στην ελευθερία, τη δημοκρατία, την ανοχή, και την αδελφοσύνη» (πρόσθετη έμφαση). Η Ε.Ε. εκφράζει συνεπώς τη δέσμευσή της στην ενθάρρυνση και χρηματοδότηση «δραστηριοτήτων που προάγουν την ευρωπαϊκή διάσταση στην πολιτισμική κληρονομιά [...] και στη συνεργασία ατόμων και φορέων που δραστηριοποιούνται σε αυτούς τους τομείς»[18] –φορείς εθνικούς ή δι-εθνικούς, όπως είδαμε και με το παράδειγμα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Καθώς υπάρχουν πλείστα τέτοια προγράμματα και αναφορές –μια απλή αναζήτηση στις επίσημες ιστοσελίδες της Ε.Ε. είναι αρκετή για τον εντοπισμό τους– θα κλείσουμε την ενότητα αυτή με μια σύντομη αναφορά στο Ευρωβαρόμετρο. Εδώ ανακύπτουν τρία σημαντικά στοιχεία. Το ένα είναι ότι κατά την τελευταία δεκαετία έχουν εισαχθεί ερωτήσεις στο Ευρωβαρόμετρο που αφορούν στη μέτρηση της συναισθηματικής ταύτισης των πολιτών με την Ε.Ε., στη θετική ή μη αξιολόγησή της και στην ύπαρξη ευρωπαϊκής ταυτότητας. Αυτό από μόνο του δείχνει το αυξημένο ενδιαφέρον των θεσμικών φορέων της Ε.Ε. για το ζήτημα. Τα άλλα δύο στοιχεία είναι η ύπαρξη ερωτήσεων που είναι διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλούν μια συγκεκριμένη απάντηση, και η ερμηνεία

17. Τα σχετικά προγράμματα είναι το Kaleidoscope, το Ariane και το Raphael που θεσπίστηκαν με τις αποφάσεις Νο 719/96/ΕC(6), Νο 2085/97/ΕC(7), και Νο 2228/97/ΕC(8) αντίστοιχα, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου.

18. Τα παραθέματα προέρχονται από τη σχετική ιστοσελίδα: http://europa.eu.int/infonet/library/e/ 5082000ce/en.htm.

των απαντήσεων από τους συντάκτες του Ευρωβαρόμετρου ώστε να υποδηλώνεται η ύπαρξη συναισθηματικής ταύτισης με την «Ευρώπη»-Ε.Ε. Θα αναφέρουμε δύο παραδείγματα που είναι ενδεικτικά: στο Ευρωβαρόμετρο (ΕΒ) 35 του 1991 υπάρχει ένας πίνακας με τίτλο «ευρωπαϊκή υπηκοότητα (citizenship): είναι κάτι καλό;», που μάλιστα παρουσιάζει 61% θετικές απαντήσεις. Παρενθετικά να αναφέρουμε ότι οι έρευνες του Ευρωβαρόμετρου παρουσιάζονται μέσω πινάκων και διαγραμμάτων, με συνοπτικά σχόλια-ερμηνείες, ενώ όποιος ενδιαφέρεται για λεπτομέρειες μπορεί να ανατρέξει στο παράρτημα –κάτι το οποίο αποδεικνύεται απαραίτητο. Στο παράρτημα, λοιπόν, βλέπουμε ολόκληρη την ερώτηση όπως τέθηκε στους ερωτώμενους: «Υπάρχει μια συζήτηση για τη θεσμοθέτηση ευρωπαϊκής υπηκοότητας, δηλαδή την υπεράσπιση δικαιωμάτων, ελευθεριών και υποχρεώσεων κοινών για όλους τους πολίτες μελών-κρατών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Κατά τη γνώμη σας, μια τέτοια ευρωπαϊκή υπηκοότητα θα ήταν κάτι το θετικό ή αρνητικό;» Είναι σαφές ότι η διατύπωση της ερώτησης προκαλεί εξ ορισμού μια θετική απάντηση· μάλιστα, σε αυτό το πλαίσιο, έκπληξη θα πρέπει να μας προκαλεί το ότι οι θετικές απαντήσεις έφτασαν μόνο στο 61%. Το δεύτερο είναι ένα παράδειγμα προκατασκευασμένης ερμηνείας. Στο ΕΒ 55 του 2001 τέθηκε η ερώτηση «Έχετε θετική, αρνητική ή ουδέτερη εικόνα για την Ε.Ε.;». Οι απαντήσεις παρουσιάστηκαν ως «ενδείξεις της συναισθηματικής στάσης προς την Ε.Ε.», παρά το γεγονός ότι, σε επόμενο γράφημα του ίδιου ΕΒ, παρατηρείται ότι η κάθε χώρα-μέλος είχε θετική ή αρνητική στάση ανάλογα με το αν και σε ποιο βαθμό θεωρούσε ότι είχε ωφεληθεί από την ένταξή της στην Ε.Ε. –πράγμα που αποτελεί ένδειξη ότι τα κριτήρια είναι ωφελιμιστικά και όχι συναισθηματικά.

Και το Ευρωβαρόμετρο, όπως και τα προηγούμενα στοιχεία, δείχνουν αφενός την τάση να αναφέρεται η Ε.Ε. ως ένα σύνολο ανθρώπων με κοινά ιστορικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και συναισθηματική ταύτιση, και αφετέρου μια προσπάθεια να δημιουργηθεί μια τέτοια ταύτιση. Βέβαια, και η ίδια η συνεχής και αυξανόμενη αναφορά στην «ευρωπαϊκή» ταυτότητα, συνείδηση κλπ., ή στην Ε.Ε. ως «Ευρώπη» αποτελούν στοιχεία αυτής της τάσης ανάδειξης ενιαίας «ευρωπαϊκής» πολιτισμικής οντότητας.[19]

19. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που η «Ευρώπη» ή το επίθετο «ευρωπαϊκός» χρησιμοποιείται εντός εισαγωγικών όταν αναφέρονται στην Ε.Ε.

## 3. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ

Μέσα από αυτή την ανάλυση προκύπτει η ουσιαστική διάσταση και το νόημα της πορείας της «πολιτικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης». Συνοπτικά, η τάση που διαφαίνεται είναι αυτή της δημιουργίας ενός «ευρωπαϊκού» εθνικού κράτους. Δηλαδή, από τη μία δημιουργούνται εκείνες οι δομές και θεσμοί που γενικότερα χαρακτηρίζουν τη σύσταση ενός σύγχρονου κράτους (κεντρική οικονομία και διοίκηση, κοινή εξωτερική πολιτική, Σύνταγμα, κλπ.), ενώ από την άλλη παρατηρείται η προσπάθεια δημιουργίας ή/και ανάδειξης μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Το συμπέρασμα, δηλαδή, στο οποίο οδηγούν τα παραπάνω –και όχι μόνο– στοιχεία είναι ότι η «πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης» *τείνει* να γίνει μια πορεία προς τη δημιουργία ενός γιγαντιαίου «ευρωπαϊκού» κράτους, και μάλιστα με έκδηλα τα στοιχεία που συνιστούν ένα εθνικό κράτος. Είναι δηλαδή μια πορεία με εθνικιστικά στοιχεία. Το συμπέρασμα αυτό εν πρώτοις ακούγεται παράδοξο, ειδικά αν σκεφτεί κανείς τις αιτίες γέννησης της Ε.Ε. αλλά και τις αξίες τις οποίες πρεσβεύει και, κυρίως, την εναντίωσή της στον εθνικισμό. Πρέπει, λοιπόν, να αποσαφηνίσουμε τη σχετική ορολογία.

### α. Εννοιολογικές διασαφηνίσεις

Κατ' αρχάς, θα πρέπει να ορίσουμε το εθνικό κράτος (ή «έθνος-κράτος»), το κράτος στη νεωτερικότητα και, στη συνέχεια, τις βασικές αξιώσεις ενός εθνικιστικού προτάγματος. Το εθνικό κράτος είναι, εν συντομία, ακριβώς αυτό που ορίζει ο όρος: έθνος και κράτος που συνυπάρχουν σε μια πολιτική οντότητα. Από τη μία μεριά, το κράτος, εκτός του ότι έχει το μονοπώλιο της άσκησης βίας (εντός και εκτός των συνόρων του), συνίσταται στη λειτουργική οργάνωση ενός συγκεκριμένου συνόλου ανθρώπων. Αναλαμβάνει εξ ορισμού τον ενιαίο και σε κεντρικό επίπεδο σχεδιασμό βασικών λειτουργιών της κοινωνίας, όπως η οικονομία, η διοίκηση, η νομοθεσία, η φορολογία, η εκπαίδευση, η αντιπροσώπευση και η ασφάλεια (στρατός και αστυνομία). Το έθνος, από την άλλη, είναι ένα σύνολο ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά που τους ενώνουν σε μια πολιτισμική ομάδα. Αυτά τα χαρακτηριστικά αναφέρονται κυρίως σε μια κοινή ιστορία και πολιτισμική κληρονομιά, γλώσσα, παράδοση, ήθη και έθιμα, νοοτροπία και, συχνά,

θρησκεία –όλα αυτά τα στοιχεία δηλαδή που συνιστούν αυτό που ονομάζεται εθνική ταυτότητα. Έχει επισημανθεί, βέβαια, ότι η συν-ύπαρξη όλων αυτών των στοιχείων μπορεί να μην είναι τόσο σημαντική όσο η αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνική ομάδα και, άρα, οι συναισθηματικοί δεσμοί με αυτή.[20] Συνεπώς, η συναισθηματική ταύτιση είναι εξόχως σημαντική για την ύπαρξη του έθνους και τη συμμετοχή σε αυτό.

Έτσι, το εθνικό κράτος είναι μία κρατική οντότητα που περιχαρακώνει ένα έθνος και νομιμοποιεί την ύπαρξή του στο όνομα αυτού. Αυτή βέβαια η συνύπαρξη ενός έθνους σε ένα κράτος ισχύει σε θεωρητικό κυρίως επίπεδο: στην πράξη εθνική ομοιογένεια απαντάται στη μειοψηφία των εθνικών κρατών, ενώ στα περισσότερα υπάρχουν είτε κατακερματισμένες μειονότητες εντός ενός έθνους είτε περισσότερες από μία συμπαγείς εθνικές ομάδες.[21] Παρόλα αυτά, οι κρατικοί θεσμοί των εθνών-κρατών λειτουργούν ούτως ώστε να οριοθετούν το έθνος με σαφήνεια, να το ενισχύουν ή ακόμη και να το δημιουργούν, δηλαδή να ομογενοποιούν διαφορετικές εθνικές/εθνοτικές ομάδες σε ένα έθνος. Για παράδειγμα, μέσω της εκπαίδευσης οι νέοι μαθαίνουν με συστηματικό τρόπο την ιστορία του έθνους τους και των άλλων εθνών, ενίοτε με σημαντικές διαστρεβλώσεις ή παραλείψεις που σκοπό έχουν την ισχυροποίηση της εθνικής ομάδας και τον απόλυτο διαχωρισμό της από τις άλλες. Συχνά, δε, παρατηρείται ότι είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο, σημαντική η οργάνωση και συστηματοποίηση των κοινών χαρακτηριστικών ενός λαού από ένα κράτος, διότι είναι αυτά που τον μετατρέπουν σε αναγνωρισμένο έθνος, παρά αυτή καθεαυτή η ύπαρξη «κοινού τόπου».[22] Συνεπώς, στην πράξη το εθνικό κράτος

20. Όπως υποστηρίζουν οι W. Connor, *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey 1994· A. Hastings, *The Construction of Nationhood*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, και E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell Press, Oxford 1983 [ελληνική έκδοση, Αλεξάνδρεια, 1992].

21. Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσιάζει ο Connor, από τα 132 συνολικά κράτη που υπήρχαν το 1970 μόνο το 9,1% είχαν «απόλυτη» εθνική ομοιογένεια και το 18,9% απαρτίζονταν κατά τα εννέα δέκατα από μια συμπαγή εθνική ομάδα. Παρόλα αυτά, και τα εναπομείναντα 72% που απαρτίζονται από δύο ή περισσότερες εθνικές ομάδες/εθνότητες αναφέρονται ως «έθνη-κράτη». Στο W. Connor, *ό.π.*, σ. 29-30.

22. E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge 1990 [ελληνική έκδοση, Καρδαμίτσας, 1994]· B. Anderson, *Imagined Communities*, 2η έκδ. (1η έκδ. 1983), Verso, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1991 [ελ-

ως ένα έθνος-ένα κράτος είναι *αξίωση* παρά πραγματικότητα· και είναι μια αξίωση του εθνικισμού.

Ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία που αξιώνει ότι κάθε έθνος οφείλει να αποκτήσει πολιτική έκφραση σε μία κρατική οντότητα, η οποία θα ενσαρκώνει και θα προασπίζει σε κάθε περίπτωση τα συμφέροντά του, αλλά και την υπέρτατη ηθική του αξία που έχει έναντι οιασδήποτε άλλης ομάδας, αξίας κλπ.[23] Η έννοια του εθνικισμού, όπως χρησιμοποιείται ευρέως από τα μέσα του 20ού αιώνα ως και σήμερα, συσχετίζεται συχνά με άλλες αρνητικές έννοιες, όπως ο σοβινισμός, ο ρατσισμός, η επιθετικότητα, ο επεκτατισμός και ο πόλεμος. Αρχικά όμως, όταν πρωτοεμφανίστηκε τον 18ο αιώνα (περίπου) και μέχρι τις αρχές του 20ού, ήταν περισσότερο συνδεμένη με την έννοια της αυτοδιάθεσης των λαών και τα απελευθερωτικά κινήματα που οδήγησαν στη δημιουργία των εθνικών κρατών εκείνη την εποχή. Αυτή η μετατροπή του νοήματος σχετίζεται τόσο με τις καταστροφικές συνέπειες που ενίοτε είχε ο εθνικισμός όσο και με ζητήματα που άπτονται της άσκησης της πολιτικής και της χρήσης των ιδεολογιών –ζητήματα που δεν είναι σχετικά επί του παρόντος. Πάντως, όποιοι και να είναι οι συνειρμοί ή οι ιστορικές επιπτώσεις, η εθνικιστική ιδεολογία είναι ένα πολιτικό πρόταγμα αναφορικά με τη «διαχείριση» και αντιπροσώπευση των λαών.

Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο επί του παρόντος, λόγω της πολυπλοκότητας του ζητήματος. Να αναφέρουμε ότι στη σχετική με τον εθνικισμό βιβλιογραφία κυριαρχεί η άποψη ότι τα έθνη, ως ομοιογενείς πολιτισμικές ομάδες, δεν υπήρχαν πριν από την εμφάνιση του εθνικισμού αλλά δημιουργήθηκαν από αυτόν, δηλαδή κατασκευάστηκαν εκ των υστέρων. Η κατασκευή τους έγινε από τα ανερχόμενα κοσμικά κράτη, με τη συνδρομή της εθνικιστικής ιδεολογίας, για λόγους που σχετίζονται αφενός με την κατάληψη και άσκηση της εξουσίας και αφετέρου με την εκβιομηχάνιση και την άνοδο του καπιταλισμού ως κυρίαρχου τρόπου παραγωγής.[24] Ο α-

---

ληνική έκδοση, Νεφέλη, 1997]· Ν. Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 170-172.

23. Ο εθνικισμός ορίζεται και ως συναίσθημα, κίνημα, πολιτική για την κατάληψη της εξουσίας. Βλ. χαρακτηριστικά E. Gellner, *ό.π.*, και J. Breuilly, *Nationalism and the State*, 2η έκδ., Manchester University Press, Manchester 1993.

24. Για το θέμα αυτό υπάρχει πληθώρα σχετικής βιβλιογραφίας. Ενδεικτικά αναφέρονται: E. Gellner, *ό.π.*· J. Breuilly, *ό.π.*· B. Anderson, *ό.π.*· E. Hobsbawm, *ό.π.*

ντίλογος σε αυτή την άποψη, ενώ δέχεται τους παραπάνω –και άλλους– λόγους για την άνοδο του εθνικισμού, υποστηρίζει ότι είτε τα έθνη προϋπήρχαν της ανόδου του εθνικισμού είτε υπήρχαν κάποιες εθνότητες ή ασαφείς πολιτισμικές ομάδες που αποτέλεσαν τη βάση για τα σημερινά έθνη.[25] Στην πραγματικότητα, και οι δύο απόψεις είναι αληθείς ανάλογα με την υπό εξέταση περίπτωση ή και έχουν συνυπάρξει σε αρκετές περιπτώσεις (π.χ. κατασκευή έθνους βασισμένη όμως σε προϋπάρχουσες εθνοτικές «συγγένειες»). Αυτό που πρέπει να επισημανθεί και το οποίο έχει μεγαλύτερη σημασία για την παρούσα μελέτη, είναι η δυνατότητα νομιμοποίησης των κρατικών επιλογών και πολιτικών στο όνομα του έθνους –γεγονός που σχετίζεται και με τις ιστορικές διεργασίες γέννησης των κρατών. Συνοπτικά να αναφέρουμε ότι, ανεξάρτητα από το εάν τα έθνη προϋπήρξαν ή όχι του εθνικισμού, ο τελευταίος εμφανίσθηκε στα πλαίσια του αναδυόμενου κοσμικού κράτους στην Ευρώπη κατά τον 17ο-18ο αιώνα: η νομιμοποίηση που παρείχε ο εθνικισμός ήταν αναγκαία για τη σύσταση των κρατών, που γινόταν στη βάση της ενοποίησης των κατακερματισμένων ως τότε φέουδων και περιοχών. Δηλαδή, η αναγκαιότητα δημιουργίας κρατών ήταν αυτή που ώθησε στη συνέχεια στην πολιτική ιδεολογία του εθνικισμού· αναγκαιότητα που σχετίζεται πρωτίστως με οικονομικές διεργασίες (άνθηση του εμπορίου, βιομηχανική επανάσταση, ανάπτυξη του καπιταλισμού), αλλά και με κοινωνικοπολιτικές (αναδυόμενη αστική τάξη, ανάγκη δημιουργίας εργατικού δυναμικού με ομογενοποιημένη εκπαίδευση και κουλτούρα, κλπ.). Ουσιαστικά, οι διεργασίες ανάδειξης των κοσμικών κρατών στη νεωτερικότητα και η οικονομική και διοικητική διάρθρωσή τους, με την ανάληψη των αρμοδιοτήτων κεντρικού σχεδιασμού πολιτικών που ως τότε ανήκαν στα επιμέρους φέουδα, δημιούργησαν την ανάγκη κατασκευής ή ανάδειξης της ενότητας του «λαού» εντός της δικαιοδοσίας τους. Γι' αυτό, άλλωστε, το κράτος στη νεωτερικότητα αναφέρεται και ως «έθνος-κράτος».

25. Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις των: W. Connor, *ό.π.*· A. Hastings, *ό.π.*· A.D. Smith, *National Identity*, Penguin Press, Harmondsworth 1991 [ελληνική έκδοση, Οδυσσέας, 2000]. Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων επιχειρημάτων, βλ. J. Hutsinson - A.D. Smith (επιμ.), *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford 1994· Ν. Δεμερτζής, *ό.π.*, και Π. Ε. Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 1996.

**β. Η δημιουργία εθνικού κράτους στην Ε.Ε.**

Έχοντας ορίσει το εθνικό κράτος και τον εθνικισμό, μπορούμε να επιστρέψουμε στο προκείμενο που είναι η «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση» και το περιεχόμενό της. Με βάση τους κλασικούς ορισμούς για το εθνικό κράτος και τον εθνικισμό, παρατηρείται ότι η Ε.Ε. μετατρέπεται σταδιακά σε ένα γιγάντιο υπερ-κράτος, το οποίο μάλιστα τείνει να παρουσιαστεί ως εθνικό-«ευρωπαϊκό» και να αντλήσει νομιμοποίηση μέσα από την προβολή μιας «ευρωπαϊκής» πολιτισμικής ιδιαιτερότητας που μοιάζει με τις γνωστές μας ως τώρα εθνικές ιδιαιτερότητες. Δηλαδή, από τη μία υπάρχουν δομές και θεσμοί που είτε έχουν δημιουργηθεί είτε αποτελούν άμεσες πολιτικές προτεραιότητες της Ε.Ε., οι οποίες σχηματίζουν ένα κρατικό μόρφωμα: κοινή οικονομική και νομισματική πολιτική, κεντρική διοίκηση (σε επιλεγμένα σημαντικά θέματα ως τώρα), Σύνταγμα, αστυνομία, και κοινή παρουσία προς τα έξω με ενιαία εξωτερική πολιτική και στρατό. Από την άλλη, υπάρχει η τάση να παρουσιαστεί η Ευρώπη ως μια ευρύτερη κοινωνία πολιτών που τους ενώνουν *κοινά* βιώματα και αξίες, μία ταυτότητα, και κυρίως ένα κοινό μέλλον –που αποτελεί από τους πιο ενοποιητικούς παράγοντες στην ιστορία των εθνών.[26] Υποστηρίζω, λοιπόν, ότι βλέπουμε στην Ε.Ε. ένα «ευρωπαϊκό» έθνος εν τη γενέσει, δηλαδή τη διαδικασία δημιουργίας έθνους που ανέφεραν οι μελετητές του εθνικισμού ως τώρα και την οποία γνωρίζαμε ή αποδεχόμασταν κυρίως σε θεωρητικό επίπεδο.

Μάλιστα, εκτός από τα κριτήρια που θέτουν οι ορισμοί που αναφέρθηκαν παραπάνω και εντοπίζονται και στην περίπτωση της Ε.Ε., διαπιστώνεται και ο –σε κάποιο βαθμό– παραλληλισμός με τις ιστορικές διεργασίες γένεσης των εθνικών κρατών που προαναφέρθηκαν. Δηλαδή, έχει ήδη δρομολογηθεί η διαδικασία δημιουργίας κράτους στην Ε.Ε., κυρίως λόγω οικονομικών διεργασιών

26. Όπως έχει δείξει ο Smith («The "Golden Age" and National Renewal», στο G. Hosking - G. Schopflin (επιμ.), *Myths and Nationhood*, Hurst & Co, Λονδίνο 1997), η ρητορική της «χρυσής εποχής» (του ένδοξου παρελθόντος θα λέγαμε) εστιάζει στο παρελθόν του έθνους αλλά και στο «λαμπρό μέλλον» που το περιμένει· αυτή η ρητορική αποτελεί από τους πιο σημαντικούς ενοποιητικούς παράγοντες ενός έθνους και η επίκλησή της είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη συνοχή της ομάδας. Στην περίπτωση της Ε.Ε. η αναφορά στο παρελθόν είναι γενικόλογη και στηρίζεται σε μια αόριστη ρητορική περί αξιών και πολιτισμού που μοιράζονται τα ευρωπαϊκά έθνη (καθώς τα ιστορικά γεγονότα μάλλον υπογραμμίζουν τις διαιρέσεις της Ευρώπης), εστιάζει όμως στο κοινό μέλλον των «ευρωπαϊκών λαών».

και αναγκαιοτήτων (που ξεκίνησε από την οικονομική συνεργασία σε συγκεκριμένους τομείς και έχει φτάσει στη δημιουργία ενιαίας ελεύθερης αγοράς, με σχεδιασμό σε κεντρικό επίπεδο που ξεπερνά τα επιμέρους κράτη) που έχουν προκαλέσει κατά την τελευταία δεκαετία την ανάγκη πολιτικής και κοινωνικής ενοποίησης. Έτσι, ο εθνικισμός στην Ε.Ε. φέρεται από ένα «ευρωπαϊκό κράτος» που αναπτύσσεται και αναζητά την «ολοκλήρωσή» του, δηλαδή τη νομιμοποίησή του μέσα από τον «λαό». Με αυτή την έννοια πρόκειται για μια τυπική εθνικιστική πορεία, εφόσον πληροί τις βασικές θεωρητικές προϋποθέσεις-κριτήρια και έχει σημαντικές ομοιότητες με «κλασικές» ιστορικές περιπτώσεις. Η μοναδικότητα και ιδιαιτερότητά της συνίσταται στο ότι η διαδικασία πολιτικής ολοκλήρωσης που περιγράφουμε συντελείται σε ένα πεδίο όπου υπάρχουν ήδη εγκαθιδρυμένα εθνικά κράτη –γεγονός που αποτελεί και μια επιπρόσθετη δυσκολία για το εγχείρημα αυτό.

Είναι αναγκαίο να προβούμε σε ορισμένες διευκρινιστικές επισημάνσεις καθώς εγείρονται πολλά ερωτήματα από ένα τέτοιο επιχείρημα. Κατά πρώτον, ένα «ευρωπαϊκό» εθνικό κράτος δεν υφίσταται προς το παρόν, ούτε είναι βέβαιο ότι θα μπορέσει να δημιουργηθεί στο μέλλον. Είναι όμως ορατή πλέον η τάση δημιουργίας του, όπως δείχνουν τα στοιχεία που ήδη παρουσιάσαμε. Δεύτερον, πρέπει να τονιστεί ότι αναφερόμαστε σε μια *τάση* δημιουργίας εθνικού κράτους στην Ε.Ε. Αυτό σημαίνει ότι σε αυτό το συμπέρασμα συνηγορούν η ανάλυση και επεξεργασία όλων των σχετικών δεδομένων. Δηλαδή, αυτή η τάση δεν καθορίζεται από καθένα από αυτά τα στοιχεία από μόνο του, καθώς μεμονωμένα δεν μπορούν να οδηγήσουν σε κανένα συμπέρασμα, αλλά από τον *συσχετισμό* και τον *συγχρονισμό* τους σε μια ιστορική περίοδο που προβάλλεται ως επιτακτική ανάγκη η λεγόμενη «πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης». Υπογραμμίζουμε τον σχεσιακό τους χαρακτήρα, που συμπληρώνει τις προϋποθέσεις εντοπισμού της τάσης δημιουργίας εθνικού κράτους.

Μια ακόμη διευκρίνιση αφορά στη χρήση του όρου «εθνικό κράτος» και του μοντέλου που περιγράφεται. Τα δύο μοντέλα που συνήθως αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία είναι το πολιτικό/πολιτειακό (civic) και το εθνοτικό (ethnic), διαχωρισμός ο οποίος αναφέρεται κυρίως στον τρόπο γέννησης του εθνικού κράτους αλλά και στο αξιακό μοντέλο που προβάλλεται.[27] Το ζητούμενο όμως

27. Δηλαδή, αν προηγείται το έθνος του κράτους ή αντιστρόφως, τόσο ιστορι-

στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι αυτό, που θα ήταν και προφανές άλλωστε,[28] αλλά το μη προφανές που είναι η σταδιακή ανάδειξη εθνικών κριτηρίων στο πολιτικό πρόταγμα της Ε.Ε. Ας μην ξεχνάμε ότι ο επικρατών όρος «έθνος-κράτος» δεν αποτελεί παρά μια σύμβαση, με την έννοια ότι δεν εκφράζει την ιστορική πραγματικότητα (δηλαδή την ύπαρξη πραγματικών εθνών-κρατών) αλλά το κανονιστικό μοντέλο που προτείνει η εθνικιστική ιδεολογία.

Σε αυτό το πλαίσιο, αλλά και από την οπτική της παρούσας μελέτης, είναι αδιάφορο το μοντέλο διακυβέρνησης του κράτους που προτείνεται για τη λειτουργία της Ε.Ε., εάν δηλαδή αυτό θα είναι ομοσπονδιακό, συναινετικό ή άλλο. Αυτό γιατί το μοντέλο διακυβέρνησης δεν αλλάζει την ουσία της εθνικής νομιμοποίησης που μπορεί να επικαλεσθεί η Ε.Ε. ως κράτος και ταυτότητα «ομπρέλα», ούτε και την εκχώρηση των βασικών κρατικών αρμοδιοτήτων από τα επιμέρους κράτη-μέλη στο «ευρωπαϊκό» υπερ-κράτος. Για παράδειγμα, τόσο η Γερμανία, όσο και οι ΗΠΑ, η Βρετανία και ο Καναδάς αναφέρονται και λειτουργούν ως εθνικά κράτη παρόλες τις σημαντικές διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν τόσο μεταξύ τους όσο και με άλλα εθνικά κράτη. Έτσι, η χρήση του όρου «εθνικό κράτος» (national state) σε αυτό το άρθρο ακολουθεί την πρόταση του Smith,[29] ο οποίος τον έχει επιλέξει και τον χρησιμοποιεί αντί του κυρίαρχου «έθνος-κράτος» ακριβώς γι' αυτόν τον σκοπό: για να δείξει ότι με τον όρο εκφράζουμε την ιστορική πραγματικότητα των κρατών στη νεωτερικότητα και την εθνική τους σύσταση, αξίωση ή/και νομιμοποίηση και δεν χρησιμοποιείται στην κυριολεξία του.

### γ. Ο λανθάνων εθνικισμός

Στη μέχρι τώρα ανάλυσή μας δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην παρουσίαση των στοιχείων που αφορούν στην ανάδειξη «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και λιγότερη στα στοιχεία που αφορούν στη δημιουργία κράτους. Η επιλογή αυτή έγινε σκοπίμως διότι τα στοι-

---

κά όσο και αξιακά (βλ. γαλλικό και γερμανικό μοντέλο, που εστιάζουν στο πολιτικό κριτήριο της υπηκοότητας και στο κριτήριο της καταγωγής αντίστοιχα).

28. Στην περίπτωση της Ε.Ε. είναι προφανές ότι, αν θέλαμε να προσδιορίσουμε το μοντέλο εθνικού κράτους που αντιστοιχεί, αυτό θα ήταν το πολιτικό/πολιτειακό μοντέλο.

29. A.D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 1995, σ. 86.

χεία που αφορούν στο κράτος είναι πιο συγκεκριμένα και έκδηλα. Η συζήτηση για το αν η Ε.Ε. είναι ένα υπερ-κράτος ή όχι έχει ανοίξει εδώ και καιρό. Ως εκ τούτου θεωρήσαμε πιο σημαντικό να ανακινήσουμε ένα θέμα που δεν έχει συμπεριληφθεί στη σχετική συζήτηση για την Ε.Ε. Πόσο μάλλον που περιλαμβάνει τον «Ιανό» του εθνικισμού, ο οποίος πρέπει να αναγνωριστεί σε όλα τα επίπεδα χωρίς να περιορίζεται στον παραδοσιακό χώρο των υπαρχουσών εθνικών κρατών και ταυτοτήτων.

Η ύπαρξη του πρώιμου αυτού εθνικισμού στην Ε.Ε. δεν είναι έκδηλη και, συνεπώς, δύσκολα αναγνωρίζεται. Αυτό οφείλεται σε δύο λόγους. Ο ένας είναι ότι, όπως αναφέρθηκε, ο εθνικισμός ταυτίζεται σχεδόν αποκλειστικά με ορισμένες αρνητικές συνέπειές του με αποτέλεσμα να παραγνωρίζεται η αρχική του διάσταση, αυτή της πολιτικής ιδεολογίας που προτείνει την ύπαρξη πολιτικής οντότητας για κάθε ξεχωριστή πολιτισμική κοινότητα. Ο άλλος είναι ότι η πρόθεση για την ανάδειξη του κοινού «ευρωπαϊκού» πολιτισμικού χώρου και της δημιουργίας, εν τέλει, «ευρωπαϊκού» έθνους δεν είναι πουθενά διακηρυγμένη ενώ, αντιθέτως, η επίσημη άποψη προβάλλει τη διατήρηση και τον σεβασμό των υπαρχουσών εθνικών κρατών και ταυτοτήτων. Εν τούτοις, φαίνεται ότι η μακρά πορεία του εθνικισμού ως κυρίαρχης ιδεολογίας στη νεωτερική Ευρώπη έχει εμποτίσει τη σκέψη των σχεδιαστών και φορέων της «ευρωπαϊκής ιδέας» σε τέτοιο βαθμό που, ακόμη και η πρόθεση της δημιουργίας μιας ειρηνικής Ευρώπης χωρίς εθνικισμούς συντελείται με βάση το καταρχήν εθνικιστικό πρότυπο της δημιουργίας εθνικού κράτους. Προφανώς αυτό οφείλεται στην αρκετά διαδεδομένη άποψη ότι μια πολιτική και οικονομική οντότητα δεν μπορεί να επιβιώσει αν δεν συνοδεύεται από την αφοσίωση και συναισθηματική ταύτιση των ατόμων, οι οποίες εγγυώνται τη μακροπρόθεσμη δέσμευσή τους σε αυτήν.[30] Ενδεχομένως, αυτός να είναι και ένας επιπρόσθετος λόγος για την καταρχήν ανάδειξη του εθνικισμού και ίσως, επίσης, αυτή η άποψη να μην είναι λανθασμένη εν τέλει, όπως πολύ πειστικά υποστηρίζει η Schnapper.[31] Σε κά-

30. Άποψη που έχουν υποστηρίξει οι M. Castells, *ό.π.*, E. Suleiman, «Is democratic supranationalism a danger?», στο C.A. Kupchan (επιμ.), *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Cornel University Press, Ithaca 1995, η D. Schnapper, «Citizenship and national identity in Europe», *Nations and Nationalism*, τχ. 8(1), 2002, σ. 1-14, και άλλοι.

31. Η D. Schnapper (ό.π.) αναφέρεται στο άρθρο της στους λόγους για τους ο-

θε περίπτωση, πάντως, αυτό δεν αλλάζει τον ορισμό και την ουσία του εθνικισμού, όπως πολλοί και διακεκριμένοι επιστήμονες τον έχουν ορίσει.

Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτός ο σχεδιασμός δεν ανταποκρίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις σε μια συνειδητή προσπάθεια κατασκευής «ευρωπαϊκού» εθνικού κράτους αλλά είναι συχνά απόρροια της γαλούχησης σε ένα εθνικιστικό πρότυπο που θεωρεί ότι μια επιτυχής πολιτική ολοκλήρωση οφείλει να πληροί συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπως η ύπαρξη στρατού ή κοινής ταυτότητας. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγούμαστε από το γεγονός ότι, ενώ ο εθνικισμός απαξιώνεται σε επίσημο και θεωρητικό επίπεδο και, ταυτόχρονα, οι πολιτικοί εκπρόσωποι δρουν και εργάζονται με γνώμονα το εθνικό συμφέρον των εθνικών κρατών που αντιπροσωπεύουν, δίνεται προτεραιότητα σε πολιτικές που οδηγούν στην ανάδειξη «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και συνείδησης και, εν τέλει, στην οριοθέτηση ενός «ευρωπαϊκού» έθνους. Έτσι, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι εθνικιστές, με την καθομιλουμένη έννοια του όρου· απεναντίας, διαφαίνεται ότι την αντιμετωπίζουν ως μια προοδευτική και εξελικτική διαδικασία που σκοπό έχει την εδραίωση της δημοκρατίας, την ανοχή και την ευημερία. Εντούτοις, τα χαρακτηριστικά που της προσδίδουν προέρχονται από την εθνικιστική διαδικασία που έχει λάβει χώρα μέσα στη νεωτερικότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ήδη από το 1996, ο Spiering έχει ασκήσει κριτική στους «ιδεαλιστές», όπως με κριτική διάθεση τους αποκαλεί, που θέλουν να αντικαταστήσουν τα επιμέρους ευρωπαϊκά κράτη με ένα υπερ-κράτος-έθνος της Ευρώπης, όπως φαίνεται από τις ρητορικές αναφορές στην «ευρωπαϊκή μας ταυτότητα», στην «πνευματική μας κληρονομιά, παράδοση και ιστορία», αλλά και στον «κοινό μας προορισμό».[32]

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότεροι μελετητές αναφέρονται στην «ευρωπαϊκή ταυτότητα» ως μια υπερ-εθνική και μετα-εθνική ταυτότητα που θα υπάρξει συμπληρωματικά στις ήδη υπάρχουσες εθνικές ως πολιτική ταυτότητα των πολιτών της Ε.Ε. Αυτό είναι και το σημαντικότερο: κάθε αναφορά στην ευρωπαϊκή ταυ-

---

ποίους μια πολιτική οντότητα δεν μπορεί να επιβιώσει αν δεν έχει τη νομιμοποίηση των πολιτών της αλλά και την αφοσίωσή τους, αναφερόμενη και στο παράδειγμα της Ε.Ε.

32. M. Spiering, ό.π., σ. 101.

τότητα εντάσσεται σε μια προσπάθεια απαλλαγής από τον εθνικισμό και τα προβλήματα που εγείρονται από τα πάθη των εθνικών ταυτίσεων. Όμως, ακόμη και ένα μοντέλο ταυτότητας που θα στηρίζεται στο πολιτικό μοντέλο υπηκοότητας ή «θεσμικού πατριωτισμού» (constitutional nationalism) σύμφωνα με τον Habermas, δηλαδή στην εθελούσια συμμετοχή σε μια δημοκρατική, ανεκτική κοινωνία που θα ενσωματώνει τους πάντες, δεν στερείται θεμελιακών προβλημάτων στην πράξη. Ένα βασικό πρόβλημα είναι ότι αυτό το μοντέλο δεν εγγυάται τη μη «παλινδρόμησή» του σε εθνικού τύπου ταυτίσεις: δηλαδή, την παλινδρόμηση σε έναν εθνικισμό που θα στηρίζεται σε αυτές τις αξίες αλλά θα τις αναδεικνύει σε εγγενή ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά, σε έναν «ευρωκεντρισμό». Τα παραδείγματα της Γαλλίας, του Καναδά και των ΗΠΑ αποδεικνύουν ακριβώς αυτό: ότι η υπογράμμιση αυτών των αξιών δεν απομακρύνει απαραιτήτως από τα προβλήματα των εθνικού τύπου ταυτίσεων και των εθνικισμών. Ένα άλλο πρόβλημα, όπως επισημαίνεται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι ότι «μια κοινωνία βασισμένη στις αξίες και τους θεσμούς της υπηκοότητας [citizenship] ... είναι στην πραγματικότητα τόσο απίθανη μορφή οργάνωσης όσο και εύθραυστη» εάν δεν εγείρει και τις συλλογικές ταυτίσεις που ικανοποιούν τα πάθη και τα συναισθήματα των ανθρώπων.[33] Γι' αυτό άλλωστε και η εμπέδωση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας θεωρείται ενοποιητικός, αλλά και νομιμοποιητικός παράγοντας για την Ε.Ε.

Αυτές οι επισημάνσεις διαφωτίζουν και το αναπάντητο ως τώρα ερώτημα που αφορά τους σχεδιαστές και φορείς αυτού του εγχειρήματος. Η απάντηση απαιτεί τον διαχωρισμό των σχεδιαστών από τους φορείς –διαχωρισμός που είναι εννοιολογικός, καθώς στον σχεδιαστή αποδίδουμε ενσυνείδητη πρόθεση, ενώ στον φορέα όχι. Συνεπώς, από τη μία *δεν υπάρχουν* συγκεκριμένοι σχεδιαστές, με την έννοια ότι δεν προκύπτει μια *συνειδητή και συντονισμένη προσπάθεια κατασκευής εθνικού κράτους στην Ευρώπη.* Τα βήματα που διαγράφονται εντάσσονται σε μια πορεία που σκοπό έχει την εξέλιξη της Ευρώπης, με τα κριτήρια με τα οποία νοείται κάθε φορά αυτή η εξελικτική πορεία. Έτσι, έχει επισημανθεί η ανάγκη για την υλοποίηση προγραμμάτων που θα τονίσουν την πολιτισμική κληρονομιά της «Ευρώπης» και θα προωθήσουν τη συνεργασία των λαών της –εξ ου και η προτεραιότητα στην υλοποίηση προ-

33. D. Schnapper, ό.π., σ. 3.

γραμμάτων όπως το Culture 2000 που προαναφέραμε. Αυτό που δεν έχει επισημανθεί είναι ότι αυτή η πορεία ενέχει στοιχεία που παραδοσιακά ορίζουν το φαινόμενο που ονομάζεται εθνικισμός και το μόρφωμα που ονομάζεται εθνικό κράτος. Η πρόθεση, δηλαδή, σχεδιασμού των προγραμμάτων και πολιτικών δεν φαίνεται να είναι η δημιουργία «ευρωπαϊκού» εθνικού κράτους, καθώς υπάρχουν ήδη τα επιμέρους έθνη και οι εθνικισμοί εντός της Ε.Ε. Όμως, πέραν της αρχικής πρόθεσης, η διαμόρφωση των προγραμμάτων και των πολιτικών δείχνει προς αυτή την κατεύθυνση. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, η γνώση και εμπειρία διακεκριμένων επιστημόνων που μελετούν τον εθνικισμό εδώ και δεκαετίες παραμένει στη σφαίρα της «ακαδημαϊκής συζήτησης».

Από την άλλη, όμως, φορείς είναι *οι κύρια εμπλεκόμενοι με οποιονδήποτε τρόπο στις πολιτικές αποφάσεις για την ενοποίηση της Ε.Ε., αλλά και στη διάχυση των σχετικών αποφάσεων και ιδεών*. Οι σημαντικότεροι είναι οι πολιτικοί και οι διανοούμενοι. Σε πρώτο λόγο είναι οι πολιτικοί που εκπροσωπούν τα κράτη-μέλη στην Ε.Ε. καθώς είναι οι υπεύθυνοι για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των πολιτικών και προγραμμάτων καθώς και για τη δημόσια μετάδοση των σχετικών ιδεών. Αυτοί προωθούν τα βήματα που αναφέραμε παραπάνω, άλλοτε επειδή τα θεωρούν θετικά για την Ε.Ε. σε ένα γενικότερο πλαίσιο και άλλοτε για λόγους εθνικών συμφερόντων. Εξίσου σημαντική είναι και η θέση των διανοουμένων, ακαδημαϊκών κλπ., που είναι εξ ορισμού οι διαμορφωτές των κυρίαρχων ιδεολογιών. Παρατηρείται ότι στη συντριπτική πλειοψηφία τους ταυτίζονται πλήρως με το όραμα της «ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης» και τα βήματα που ήδη αναφέραμε, όπως φαίνεται από τις σχετικές δημόσιες τοποθετήσεις τους (συνέδρια, άρθρα, συζητήσεις). Έτσι, οι απόψεις τους είναι εξόχως σημαντικές στον βαθμό που στηρίζουν τις συγκεκριμένες πολιτικές και συμβάλλουν στην αποδοχή τους από τον ευρύτερο πληθυσμό. Άλλοι, δευτερεύοντες φορείς στην πορεία της «ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης» είναι οι δημοσιογράφοι. Λόγω της θέσης τους ως φορείς του δημόσιου λόγου μετατρέπονται σε εκφραστές των κυρίαρχων ιδεολογιών και απόψεων. Να τονιστεί, βέβαια, ότι οι δημοσιογράφοι είναι δευτερεύοντες φορείς στον βαθμό που μεταφέρουν ή υιοθετούν τον λόγο των πολιτικών και των διανοουμένων (τους οποίους συχνά φιλοξενούν στον Τύπο και στην τηλεόραση), αλλά είναι πρωτίστης σημασίας καθώς χειρίζονται τα μέσα που μεταφέρουν

μαξικά τις πληροφορίες, τις απόψεις και, ενίοτε, τις ιδεολογίες στους πολίτες.

Στον βαθμό που οι περισσότεροι πολιτικοί και διανοούμενοι υιοθετούν και προωθούν αυτό το μοντέλο πολιτικής ολοκλήρωσης, συμβάλλουν στην ευρύτερη αποδοχή του και στην οριοθέτηση της σχετικής συζήτησης. Αναφορικά με τη δημόσια συζήτηση επί του θέματος, παρατηρείται μια πόλωση σε ακαδημαϊκό και πολιτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, παρατηρείται η ταύτιση «ευρωσκεπτικισμού» και «αντιευρωπαϊσμού»: δηλαδή η όποια κριτική, αμφισβήτηση ή και πεσιμιστική άποψη αναφορικά με την πορεία της Ε.Ε. κρίνεται ως διάθεση και πρόθεση εναντίωσης σε αυτήν και αξιολογείται αυτομάτως ως αντιδραστική. Μάλιστα, δεν αξιολογείται μόνο ως εναντίωση στην Ε.Ε. αλλά και σε κάθε έννοια που θεωρείται ότι η Ε.Ε. αντιπροσωπεύει: στην πρόοδο, στη συνεργασία, στη συμφιλίωση, στην καταπολέμηση του εθνικισμού! Όχι ότι αυτό δεν αληθεύει αρκετές φορές. Όμως το πρόβλημα είναι ότι η άσκηση κριτικής απέναντι στην Ε.Ε. κρίνεται ως *εξ ορισμού* αντιευρωπαϊκή διάθεση με άμεση συνέπεια την ουσιαστική παύση του διαλόγου. Από την άλλη, ο «φιλοευρωπαίος» κρίνεται από την υποστήριξή του στα σχέδια και την πορεία της Ε.Ε., όποια και αν είναι αυτά, υποστήριξη που τείνει να γίνεται χωρίς τη σχετική κριτική αξιολόγηση. Όμως, η έλλειψη κριτικής δύναται να απομακρύνει από τους πρωταρχικούς στόχους που έθετε η προοπτική της συνεργασίας των χωρών της Ευρώπης. Αυτή η πόλωση φυσικά δεν διευκολύνει τη δημιουργική ανταλλαγή απόψεων ανθρώπων που, κατά τα άλλα, έχουν κοινό ενδιαφέρον για την Ε.Ε. Επίσης, θυμίζει έναν ιδιότυπο «ευρωπαϊκό» πατριωτισμό όπου η κριτική απορρίπτεται ως εχθρότητα –όπως και στον εθνικισμό.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση» αποκτά μια εθνικιστική χροιά εξαιτίας της εθνικιστικής ιδεολογίας που υπάρχει διάχυτη και επηρεάζει νοοτροπίες και πρακτικές. Τα επιμέρους υποκείμενα (φορείς) διαχέουν με τη σειρά τους αυτή τη νοοτροπία και διαμορφώνουν τις σχετικές πολιτικές, όχι ως μια συστηματική προσπάθεια δημιουργίας «ευρωπαϊκού» εθνικού κράτους αλλά ασυνείδητα επηρεαζόμενα από την ιδεολογία αυτή που έχει διαποτίσει και κυριαρχήσει στη νεωτερικότητα. Η διαδικασία αυτή έχει ενισχυθεί κατά την τελευταία δεκαετία από τις διεθνείς εξελίξεις και τη μονομέρεια των ΗΠΑ που έχουν εντείνει την αίσθηση αναγκαιότητας της «ευρωπαϊκής ολο-

κλήρωσης» με τα στοιχεία που προαναφέραμε. Ειδικότερα, υπό το φως αυτών των εξελίξεων τα στοιχεία της πολιτικής ολοκλήρωσης που έχουν τεθεί στο επίκεντρο των σχετικών συζητήσεων και πρωτοβουλιών είναι αυτά της διαμόρφωσης ενιαίας φωνής της Ε.Ε., κυρίως στα θέματα εξωτερικής πολιτικής και παρουσίας της Ε.Ε. προς τα έξω, και της σύστασης της στρατιωτικής «δύναμης ταχείας δράσης». Όσον αφορά στην τελευταία, συνεπικουρούμενοι από την ανάλυση σχετικών διακηρύξεων (τις οποίες δεν αναφέρουμε εδώ λόγω προφανών περιορισμών χώρου), καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η στρατιωτική παρουσία αποτελεί για την ευρωπαϊκή, και όχι μόνο, ελίτ έκφραση ενότητας και δύναμης στο διεθνές γίγνεσθαι. Για παράδειγμα, ένας πολιτικός αναλυτής στο BBC ανέφερε ότι η «Ευρώπη» αδυνατεί να μεταφράσει την οικονομική της δύναμη σε πολιτική επιρροή στη διεθνή σκακιέρα και ο στρατός θα κάλυπτε αυτό το κενό.[34] Η άποψη πάντως ότι η παρουσία ενός ενιαίου «εθνικού» στρατού εμπεριέχει και συμπαρασύρει μια εικόνα εσωτερικής ενότητας και ταύτισης έχει προβληθεί ήδη από τον 16ο αιώνα, την εποχή δηλαδή που άρχισε η μετάβαση προς το κοσμικό, εθνικό κράτος.[35]

Όσον αφορά στην ενιαία παρουσία της Ε.Ε. και στην εξωτερική πολιτική της, υπάρχει γενικά η εκφρασμένη άποψη ότι η Ε.Ε. πρέπει να αποκτήσει μια ενιαία και ισχυρή φωνή. Ο R. Prodi αναφέρει ότι «η Ευρώπη δεν θα πετύχει ... αν δεν δράσει ενωμένη», ενώ η Fontaine (πρώην πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) δήλωσε ότι «υπάρχει μια ολοένα και αυξανόμενη επιθυμία να δούμε την Ευρώπη να μιλά με ενωμένη φωνή».[36] Αναρωτιέται, βέβαια, κα-

34. Robert Cottrell, BBC News On Line (UK), «A Euro Army: The Story So Far», 8/12/1999.

35. Όπως αναφέρει ο Γ. Ρούσης, ο Machiavelli, που έθετε ως βασικό του στόχο τη εθνική ενοποίηση της κατακερματισμένης Ιταλίας στις αρχές του 16ου αιώνα, απέδιδε «ιδιαίτερη σημασία στη δημιουργία τακτικού στρατού ο οποίος θα πρέπει να αντικαταστήσει τους μισθοφόρους, τόσο επειδή θα είναι πιο αποτελεσματικός όσο και επειδή ένας τέτοιος στρατός θα μπορέσει να αποτελέσει πόλο συνάντησης και συσπείρωσης των κοινωνικών δυνάμεων του ιταλικού έθνους, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση συλλογικής συνείδησης η οποία...αποτελούσε τον απώτερο στόχο του Μακιαβέλι». Στο Γ. Ρούσης, *Το Κράτος: από τον Μακιαβέλι στον Βέμπερ*, Γκοβόστης, Αθήνα 1994, σ. 38-39.

36. R. Prodi, 2001, ό.π., και N. Fontaine, 2001, άρθρο στον διαδικτυακό τόπο που γίνεται η συζήτηση «The Future of Europe» [http://europa.eu.int/futurum/documents/contrib./cont241001_en.htm].

νείς, τι σημαίνει ενωμένη αν όχι τη δημιουργία ομοφωνίας και ομοιογένειας εν τέλει, αφού η Ε.Ε. είναι ήδη μια ένωση συνεργασίας και επικοινωνίας (σχεδόν πλήρης στην οικονομία). Και μάλιστα, ομοφωνίας που απαιτείται πλέον με κριτήρια εθνικής ενότητας. Ενδεικτικό αυτής της τάσης αποτελεί το γεγονός ότι τον Φεβρουάριο του 2003 ο πρόεδρος της Συνέλευσης για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, Giscard d'Estaing, επέπληξε δημόσια τις χώρες που διαφοροποιήθηκαν ανοιχτά σχετικά με την πολιτική της Ε.Ε. έναντι του Ιράκ, λέγοντας ότι εσωτερικά μπορούν να έχουν όποιες απόψεις θέλουν αλλά προς τα έξω και σε θέματα εξωτερικής πολιτικής οφείλουν να έχουν μια ενιαία φωνή.[37] Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η αντιπαράθεση ή, μάλλον, ο ανταγωνισμός, με τις ΗΠΑ οδηγεί σε ένα μοντέλο «αμερικανοποίησης» της Ε.Ε., δηλαδή στη δημιουργία ισχυρής κεντρικής διοίκησης στα σημαντικότερα θέματα με τη δυνατότητα επίκλησης της εθνικής ενότητας όποτε κρίνεται αναγκαίο. Επιπλέον, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επίκληση του εξωτερικού ανταγωνιστή (των ΗΠΑ) έχει από πολλές πλευρές δράσει ενοποιητικά για τις ευρωπαϊκές ελίτ, με τρόπο που συχνά θυμίζει τον ρόλο της ύπαρξης εξωτερικού «εχθρού» για τη συνοχή και συσπείρωση των εθνικών κρατών –η σημασία του οποίου έχει επισημανθεί πολλάκις.

Τίθεται, βέβαια, το ερώτημα: ποιανού είναι αυτή η επιθυμία να εκφραστεί η Ε.Ε. με μια φωνή που αναφέρει ως αυτονόητη η Fontaine; Θα απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα με τη βοήθεια των επίσημων στατιστικών στοιχείων της Ε.Ε. Πρώτον, στο Ευρωβαρόμετρο 52 (1999)[38] μπορεί να δει κανείς ότι τα ζητήματα που αφορούν την Ε.Ε. ως θεσμό (τα όργανά της, τη διεύρυνση, την άσκηση εξωτερικής πολιτικής, κλπ.) είναι τελευταία σε προτεραιότητα για

37. *Ελευθεροτυπία*, 21/2/2003.

38. Οι πολιτικές της Ε.Ε. θεωρήθηκαν ως προτεραιότητες από τους πολίτες στα ακόλουθα ποσοστά: καταπολέμηση ανεργίας 90%, διατήρηση ειρήνης και ασφάλειας 89%, καταπολέμηση οργανωμένου εγκλήματος και εμπορίου ναρκωτικών 88%, καταπολέμηση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού 87%, προστασία περιβάλλοντος 83%, διασφάλιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημοκρατικών αξιών 80%, προστασία καταναλωτή και ποιότητας εμπορευμάτων 80%, ενημέρωση πολιτών για την Ε.Ε. 70%, αποτελεσματική εφαρμογή του κοινού νομίσματος 60%, μεταρρύθμιση των θεσμών και οργάνων της Ε.Ε. 51%, εξασφάλιση της πολιτικής και διπλωματικής σημασίας της Ε.Ε. στη διεθνή σκηνή 50%, και διεύρυνση 28% (στο ΕΒ 52, Φθινόπωρο 1999, με τίτλο «Υποστήριξη των Προτεραιοτήτων της Ε.Ε.»).

τους πολίτες, οι οποίοι ενδιαφέρονται άμεσα για ζητήματα που άπτονται της ζωής και ευημερίας τους (ανεργία, εγκληματικότητα και ναρκωτικά, περιβάλλον, κλπ.). Οι απαντήσεις αυτές συνεπικουρούνται και από ένα έκτακτο ερωτηματολόγιο του 1996, σύμφωνα με το οποίο αν και η υποστήριξη για τη συμμετοχή στην Ε.Ε. από τις ελίτ που λαμβάνουν τις αποφάσεις φθάνει στο 92,2%, το ποσοστό ανέρχεται σε μόλις 48% για τους υπόλοιπους πολίτες.[39]

**ΠΙΝΑΚΑΣ 1**

*Εικόνα της συμμετοχής στην Ε.Ε.*

| | Ελίτ | Πολίτες |
|---|---|---|
| Καλή | 92,2% | 48% |
| Κακή | 2,0% | 15% |
| Ούτε καλή, ούτε κακή | 3,9% | 28% |
| Δεν ξέρω/δεν απαντώ | 2,0% | 9% |

*Πηγή*: Top Decision Makers Survey, 1996 (έκτακτο Ευρωβαρόμετρο).

Διαφαίνεται από τα παραπάνω, αλλά και άλλα στοιχεία, ότι υπάρχει μια διάσταση ανάμεσα στην «ευρωπαϊκή» ελίτ και τους πολίτες σχετικά με το «όραμα» της «πολιτικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης». Αυτό παρατήρησε άλλωστε και ο Pingel στο βιβλίο του *The European Home*, ότι δηλαδή οι πολίτες της Ε.Ε. δεν την αντιλαμβάνονται ως μια «δική» τους οντότητα και υπάρχει η ανάγκη να ταυτιστούν οι πολίτες με αυτήν –παρατήρηση που ενυπάρχει και σε πολλά άρθρα για το θέμα.[40] Ενδεχομένως και η προτεραιότητα δημιουργίας ευρωπαϊκής συνείδησης και ταυτότητας στοχεύ-

39. Πρόκειται για έκτακτη έκδοση του Ευρωβαρόμετρου που πραγματοποιήθηκε μεταξύ Φεβρουαρίου και Μαΐου 1996 με τίτλο «Top Decision Makers Survey» [http://www.europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb-top/]. Η σχετική ερώτηση διατυπώθηκε ως εξής: «Η συμμετοχή της χώρας σας στην Ε.Ε. είναι κάτι καλό, κακό, ή ούτε καλό ούτε κακό?» Στο πίνακα 1, ως «ελίτ» μεταφράστηκε η φράση «top decision makers», και ως «πολίτες» η λέξη «public».

40. Άποψη που εκφράζεται και στο αφιέρωμα του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* για την Ε.Ε. (τχ. 20, Δεκέμβριος 2002) από την Μ. Μενδρινού («Η δυναμική αλλαγής στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», σ. 11-40) και τον Λ. Τσούκαλη («Το χάσμα μεταξύ πολιτικής και οικονομίας», σ. 109-119), μεταξύ άλλων.

ει στο να επιλύσει αυτό το «πρόβλημα». Όμως η λύση που προτείνεται είναι εθνικιστικού περιεχομένου. Να σημειωθεί ότι, στην κλασική βιβλιογραφία που υποστηρίζει την εκ των υστέρων δημιουργία των εθνών από τα κράτη μέσω του εθνικισμού, ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα εστιάζει στον ρόλο των ελίτ στην κατασκευή των εθνικών κρατών. Ο τρόπος δεν έχει ακριβώς προσδιορισθεί, αλλά η επιθυμία ή προσπάθεια της –πνευματικής, οικονομικής και πολιτικής– ελίτ θεωρείται ότι παίζει πρωταρχικό ρόλο στην «κατασκευή» εθνικών κρατών. Συνεπώς, το θέμα αυτό χρήζει περαιτέρω μελέτης.

## 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν έναν πρώιμο ευρωπαϊκό εθνικισμό, έναν εθνικισμό εν τη γενέσει, όχι ακόμη έντονα παρόντα αλλά *εν δυνάμει* κυρίαρχο. Ο εθνικισμός αυτός δεν είναι ένας εθνικισμός των μαζών αλλά της «ευρωπαϊκής» ελίτ, όπως άλλωστε έχει συμβεί με τους περισσότερους εθνικισμούς στην ιστορία της νεότερης Ευρώπης, αλλά και εκτός αυτής. Όπως γνωρίζουμε από την ιστορία του εθνικισμού, η εθνικιστική ιδεολογία υιοθετήθηκε πρώτα από τις πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές ελίτ κάθε υπό διαμόρφωση κράτους και στη συνέχεια «μεταδόθηκε» στον ευρύτερο πληθυσμό, ο οποίος σταδιακά ενεπλάκη στην κινητοποίηση για τη δημιουργία εθνικών κρατών –υπό την καθοδήγηση πάντοτε των ελίτ. Τα παραδείγματα της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Βρετανίας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, αλλά και της Ινδίας, του Πακιστάν, του Ισραήλ, κλπ. από τα τέλη του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα, είναι χαρακτηριστικά. Η γνώση αυτής της ιστορίας και οι σημαντικές μελέτες που έχουν γίνει γύρω από τον εθνικισμό τις τελευταίες δεκαετίες μας προσφέρουν τη δυνατότητα να αναγνωριστεί η τάση αυτή προτού εκδηλωθεί μαζικά. Γνωρίζοντας, επίσης, και τις πιθανές συνέπειες που μπορεί να έχει ο εθνικισμός εν γένει, θεωρώ ότι θα πρέπει να τον αναγνωρίσουμε και να τον απορρίψουμε προτού κυριαρχήσει και σε αυτό το μόρφωμα που ως διακηρυγμένο στόχο είχε την υπέρβαση των εθνικισμών.

Δεν έχει γίνει αναφορά στο παρόν άρθρο στο ερώτημα αν και υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί να πραγματοποιηθεί η «πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης», δηλαδή αν είναι πιθανό να δημιουργη-

θεί στο άμεσο ή απώτερο μέλλον ένα «ευρωπαϊκό» κράτος ή και έθνος. Κάτι τέτοιο δεν ήταν στις προθέσεις μου, όχι γιατί το ερώτημα δεν είναι σχετικό αλλά γιατί η ανάλυσή του θα ξεπερνούσε τους προφανείς περιορισμούς του παρόντος άρθρου. Άλλωστε, στον βαθμό που τα στοιχεία και οι σχετικές αναλύσεις δείχνουν ότι δεν υφίσταται προς το παρόν κάτι τέτοιο, η σχετική συζήτηση πρέπει να ξεκινήσει από το ερώτημα αν διαφαίνεται αυτή η τάση, για να προχωρήσει αργότερα στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας αν είναι κάτι τέτοιο εφικτό.

Τα ζητήματα που προκύπτουν από το επιχείρημα που παρουσιάστηκε εδώ είναι πολλά και ενδιαφέροντα. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την ανάδειξη μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας», υπάρχουν πολλά επιπρόσθετα στοιχεία από τη σχετική έρευνα τα οποία επιφυλάσσομαι να παρουσιάσω, εφόσον βεβαίως προκύψει το σχετικό ενδιαφέρον για τη συζήτηση αυτή. Προς το παρόν, το άρθρο αυτό περιορίστηκε στην απάντηση του ερωτήματος: ποιο είναι το νόημα και το περιεχόμενο της «πολιτικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης», η απάντηση στο οποίο είναι ότι, η πολιτική ολοκλήρωση εμπεριέχει το πρόταγμα της δημιουργίας «ευρωπαϊκού» κράτους και ταυτότητας, που κρίνεται απαραίτητη για τη συνοχή και νομιμοποίηση αυτού του εγχειρήματος. Πρόταγμα που αποτελεί αξίωση της εθνικιστικής ιδεολογίας.